

Tautosakos darbai 67, 2024, p. 105–126
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.24.67.06>

Pasakų sekėjos moterys ir jų repertuaro ypatumai

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

jurate.slekonyte@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0002-8023-6114>

SANTRAUKA. Įvairių tautų etnografiniai duomenys rodo, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje tarp pasakotojų dominavo vyrai: jie, gyvendami mobiliai, turėjo daugiau galimybių išgirsti naujų tautosakos kūrinių. Moterys dažniau atlikdavo tarpininkų vaidmenį: jos išlaikydavo ir perduodavo vyrų kuriamas, iš tolimesnių apylinkių parnešamas ir sekamas pasakas. Ir nors jų įtaka pasakų sekimo tradicijai yra ženkli, lietuvių folkloristikoje pasakų sekėjos moterys nėra sulaukusios tiek dėmesio kiek dainų atlikėjos. Moterims būdingas išskirtinis jautrumas aplinkai, emocionalumas, ir tai veikia jų pasakojimo stilistiką. Namų rutina, rūpestis vaikais, žemesnė socialinė padėtis lokalinėje kaimo bendruomenėje darė didelę įtaką jų mėgstamų sekti pasakų repertuarui. Moterų pasakojimo erdvė susijusi su artimiausiais šeimos nariais – vaikais. Įsitraukusios į mažųjų ugdymo procesą, motinos įvairaus augumo vaikams intuityviai parinkdavo jų amžiui tinkamų žanrų, siužetų ir sudėtingumo pasakas. Jos sekdavo tokias pasakas, kurių pagrindinės veikėjos būdavo mergaitės, neretai skriaudžiamos, užimančios žemą socialinę padėtį. Pasakojančios moterys, merginos drauge vakarodavo ir dirbdavo smulkius verpimo, nėrimo darbus. Taip mergaitės įsidėmėdavo vyresnių moterų sekamų pasakų personažus, jų veikėjoms būdingus stereotipinio elgesio modelius ir vėliau galėdavo jau pačios pasakoti šiuos kūrinius, juos perduoti savo atžaloms. Taip moterys formavo savitą pasakų sekimo kultūrą, išskirtinę tiek pasakų repertuaru, tiek pasakojimo stilistiką.

Šiame straipsnyje siekiama įvertinti lietuvių pasakų sekėjų moterų vaidmenį tradicinėje bendruomenėje, bendrais bruožais apibūdinti moterų sektų pasakų repertuaro tendencijas. Tyrimas atliekamas pasitelkiant konteksto analizę. Chronologinės tiriamosios folkloro ir etnografinės medžiagos ribos apima laikotarpį nuo XIX a. iki XX a. antros pusės, analizei pasitelkiami ir vienos pateikėjos, kurios pasakos fiksuotos XXI a., kūriniai ir biografijos detalės.

RAKTAŽODŽIAI: pasakų sekėjos moterys, pasakų repertuaras, lietuvių tautosaka.

Received: 22/04/2024. **Accepted:** 31/05/2024

Copyright © Jūratė Šlekonytė, 2024. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Women Storytellers and Peculiarities of Their Repertoire

ABSTRACT. According to ethnographic data from various countries, from the end of the 19th to the first half of the 20th century men became predominant storytellers, since their mobile way of living enabled them to enrich their repertoire. Women's role, on the other hand, resembled that of the mediators, preserving and transmitting folktales that men created or brought home from remote places. Women did play a significant role in the folktale tradition; however, in the Lithuanian folklore research, women storytellers have not been given similar attention as folksingers. Women exhibit special sensitivity towards their surroundings and greater emotionality, which affects the style of their storytelling. The everyday routines, childcare duties, and lower social status in village communities used to significantly impact their favored repertoire. Women's storytelling mostly evolves around their closest family members – their children. Being involved in the process of their upbringing, mothers would intuitively select folktales that would best suit the age of their children in terms of genre and complexity. They favored folktales with little girls as protagonists – either treated unjustly or belonging to the lower social sphere. Since women storytellers usually spent evenings with girls, either spinning or knitting, the girls would listen to their stories and take note of their characters as well as stereotypical behavior patterns, being able to subsequently recreate these compositions and pass them on to their offspring. Thus women storytellers shaped a singular culture of folktales, standing out both in terms of its repertoire and style.

This article aims at evaluating the role of the Lithuanian women storytellers in the traditional community and describing general features of their repertoire. As a research method, context analysis is employed. The chronological boundaries of the analyzed folklore and ethnographic material encompass the 19th century and the first half of the 20th century; however, fragments of repertoire and biographic details of one storyteller recorded as late as the 21st century, are also included.

KEYWORDS: women storytellers, folktale repertoire, Lithuanian folklore.

ĮVADAS

Pasaulinės kultūros istorijoje pasakų sekėjos moterys yra palikusios ryškų pėdsaką. Tai nebūtinai buvo realios asmenybės. Vidurinių Rytų liaudies pasakų sekimo tradicijoje įamžinta Šecherezada – rėminio pasakų ciklo *Tūkstantis ir viena naktis* pagrindinė veikėja. Norėdama išsaugoti savo gyvybę, ji pykčio dėl ankstesnės žmonos neištikimybės apimtam savo vyrui Šachrijarui tūkstantį naktų sekė pasakas, kol šis galiausiai atsisakė minties nužudyti naująją sutuoktinę.

Ikiindustrinėje Europoje pasakų sekimo tradicija buvo tapatinama su senomis moterimis (GEFF 1: 338). Prancūzų rašytojo Charles'io Perrault rinkinio pasakas *Senų laikų istorijos ir pasakos* (*Histoires ou contes du temps passé*, 1697) neva sekusi moteris vardu Motušė Žąsis. Tokią nuomonę skaitytojai turėjo susidaryti atsivertę vieną pirmųjų knygos puslapių, kuriame pavaizduota prie židinio vaikams pasakas sekanti sena moteriškė. Užrašas ant paveikslėlyje pavaizduotos sienos paaiškina: „Mano Motušės Žąsies pasakas“ (*Contes de ma mère l'Oye*)¹. Vis dėlto negalėtu-

1 Beje, įdomu, kad Prancūzijoje šis Ch. Perrault pasakų rinkinys perleidžiamas būtent tokiu pavadinimu: „Mano Motušės Žąsies pasakas“. Motušės Žąsies personažas kildinamas iš tam tikrų

me sakyti, kad pasakojančios moterys buvo vien literatūriniai personažai. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje išsilavinusios prancūzės Marie-Catherine d’Aulnoy, Catherine Bernard, Marie-Jeanne L’Héritier de Villandon, Henriette-Julie de Castelnau (grafienė de Murat), Marie-Madeleine de Lubert, Gabrielle-Suzanne de Villeneuve ir kitos rašytojos perkūrė patriarchaliniu modeliu paremtus pasakų siužetus (GEFF 1: 338) ir suteikė šiems naratyvams moteriškumo. XIX a. pirmoje pusėje vokiečių pasakas išleidę broliai Wilhelmas ir Jacobas Grimmai atkreipė dėmesį į kelias pateikėjas moteris. Pasakas jiems sekė Friederike Mannel, Dorothea Wild bei seserys Amalie, Jeanette, Marie Hassenpflug (Rölleke 2004: 76–77). Galimas dalykas, toks pateikėjų moterų akcentavimas Grimmų rinkiniuose buvo susijęs su XIX a. Vokietijoje prasidėjusiu tautos tradicijų ir folkloro romantizavimu. Vietos spaudoje buvo nuolat skelbiami paveikslėliai, vaizduojantys vaikams pasakas sekančią pagyvenusią moterį. Taip visuomenėje susiformavo stereotipinis moterų puoselėjamos ilgametės žodinės tradicijos vaizdas (de Blécourt 2010).

Tad puikios pasakų sekėjos moters vaizdinį visų pirma suformavo spauda. Tačiau pažymėtina, kad XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės Europos valstybių vietos bendruomenėse pasakoti mėgo tiek vyrai, tiek moterys, skyrėsi tik pasakų sekėjų bendruomenėje užimama padėtis, jų kaip pasakotojų vertinimas. To meto etnografiniai duomenys rodo, kad Europoje, Azijoje bei labiau nutolusiose kolonijose, t. y. klasikinių pasakų paplitimo areale, pasakojimo menas buvo laikomas vyrišku užsiėmimu (Dégh 1995: 62). Europoje, tokiose šalyse kaip Airijoje, kai kuriose Danijos dalyse, šiaurės ir rytų Vokietijoje, Vengrijoje (Dégh 1969: 67–68), pasakas daugiau sekdavo vyrai (Holbek 1987: 154–157). Pasakojančios moterys dominavo Viduržemio jūros regione, kai kuriose Skandinavijos dalyse (ten pat: 155); jos sudarė didesnę islandų pasakų sekėjų dalį (Sveinsson 2003: 69; Þorsteinsdóttir 2015: 70–71). Toks pasakų sekėjų vaidmens pasiskirstymas pagal lytį galėjo susiformuoti dėl konkrečių šalių kultūrinės tradicijos. Bet reikia atkreipti dėmesį ir į užrašytojų lytį. Šie asmenys turėjo gebėti patekti į pasakotojų aplinką, o tos pačios lyties folkloro rinkėjui ir pasakotojui būdavo lengviau bendrauti (Holbek 1987: 155). Kadangi tautosakos užrašytojai daugiausia buvo vyrai, jie, ko gero, labiau linkdavo ir kalbinti vyrus.

Panašių dėsningumų pastebėtume ir vertindami lietuvių pasakotojus. Į vyrų ir moterų kaip pasakų sekėjų vaidmenį dar tarpukariu atkreipė dėmesį Jonas Balys. Jis pabrėžė, kad svarbesni buvę vyrai: „Pasakorių tarpe randame ir vyrų, ir moterų.

.....

socialinių realijų. XVII a. Anglijoje ir Prancūzijoje dažnai vartoti epitetai „senų moterų pasakos“, taip užsimenant, kad kūriniai atėję iš žodinės tradicijos. Tuo metu senos moterys turėdavusios ganyti žąsis. Tad Ch. Perrault, remdamasis tokiomis faktais, galėjo sukurti savitą personažą. 1729 m., pasakas išvertus į anglų kalbą, Motušės Žąsies figūra (*Mother Goose*) įvesta į Anglijos vaikų literatūrą ir čia prigijo. Viktorijos epochoje ji buvo vaizduojama kaip senos moters drabužiais vilkinti žąsis ir tapo vienu mėgstamiausių lopšinių ir pasakų personažu (GEFF 2: 642).

Pastarosios ypač mėgsta sekti pasakas vaikams. Tačiau tikri pasakų kūrėjai ir meniškai pasakų sekėjai visur yra vyrai. Moterys dažnai tik ilgiau išlaiko vyrų sukurtas pasakas“ (BIR: 227). Tokiai minčiai antrino Leonardas Sauka: anot jo, bent XIX a. antroje pusėje vyrai buvo svarbesni, matomesni pasakotojai (1983: 83–84). Kaip vėliau matysime, pasakotojai vyrai buvo pastebimesni, į juos daugiau dėmesio yra atkreipę tiek tautosakos užrašytojai, tiek tyrėjai. Bet, nors pasakotojų vyrų autoritetas buvo didesnis, moterų svarbos taip pat negalima paneigti.

Tad šiame straipsnyje bus gilinamasi į lietuvių folkloristikoje menkai tirtą temą – pasakų sekėjos moters vaizdinį. Lyčių socialinių skirtumų klausimai, tarp jų ir moters vaidmuo lietuvių etninėje kultūroje, nagrinėti daugelyje darbų (apie tai išsamiau žr. Račiūnaitė–Paužuolienė 2008), ir tai lemia temos aktualumą². Pasakų sekėjos nėra sulaukusios tiek dėmesio kiek dainų atlikėjos. Prie to prisidėjo visuotinai išplitęs moters kaip dainininkės, dainų kūrėjos įvaizdis. Kalbant apie moterį kaip tautosakos pateikėją, teigiama, kad būtent dainos, dainavimas geriausiai atskleidžia jos esybę ir potyrių pasaulį (Stundžienė 2002: 13). O štai pasakojanti moteris lietuvių kultūrinėje tradicijoje sietina su įamžėjusios moters, sekančios vaikaičiams pasakas, paveikslu³.

Feministiniuose literatūros tyrimuose pabrėžiama, kad moterys išsiskiria literatūriniu pojūčiu, kūrybos stilistika. Moteriškas kūrybinis pradai priimamas kaip natūrali duotybė: „Kaip natūraliai yra dvi lytys (dvikamienis žmogaus medis), taip yra ir du kūrybos, raiškos būdai-kamienai“ (Daujotytė 2001: 12). Moteriškas rašymo, kalbėjimo būdas yra susijęs su jų prigimtimi ir ypatumais – tą patvirtina ir šiandienos lauko tyrimai. Pastebima, kad jos išsiskiria kaip jautrios autobiografinių naratyvų pasakotojos (Būgienė 2011), tradicinio žinojimo perdavėjos per pasakojimą (Šmitienė 2011). Svarbią vietą jos užėmė ir pasakų sekimo tradicijoje.

Tirti tautosakos pateikėjus buvo pradėta sovietmečiu: pasirodė keletas monografijų, nagrinėjančių tautosakos atlikėjų bruožus, pristatančių iš jų užrašytą žodinę kūrybą. Daugiausia dėmesio skirta dainininkams. Aptariant dainininkų paveikslą, kartkartėmis būdavo pasitelkiama ir jų papasakota tautosaka. Mokslininkų dėmesio sulaukė ir geresni pasakotojai (Vėlius 1969, 1971, 1972), tačiau dažniausiai knygose pristatomi tik pasakojantys vyrai. Vyrų polinkį pasakoti Norbertas Vėlius ryškiai įžvelgė atlikdamas lauko tyrimus Zervynose: „Tautosaką zervyniškiečiai yra tarsi pasi-

2 Tokių tyrimų svarbą parodo ir moters lietuvių tautosakoje problematikai skirtas 2002 m. specialus *Tautosakos darbai* 16 (23) tomas: jame buvo skelbiami Rimanto Balsio, Giedrės Bufienės, Vilmos Daugirdaitės, Vitos Ivanauskaitės, Povilo Krikščiūno, Ritos Repšienės, Leonardo Saukos, Inesos Sinkevičiūtės, Gražinos Skabeikytės-Kazlauskienės, Bronės Stundžienės, Žemynos Trinkūnaitės, Jurgitos Ūsaitytės, Vykinto Vaitkevičiaus, Daivos Vaitkevičienės, Linos Valiukaitės, Dalios Zaikauskiene moksliniai tyrimai.

3 Prisiminkime iš vaikystės gerai žinomą poetės Salomėjos Nėries eilėraštį „Senelės pasaka“: jame aprašoma, kaip senelė žiemos vakarais seka vaikams pasakas (NDŽ: 41–42).

skirstę tarp savęs atskiromis sritimis: lyriškos dainos ir raudos priklauso moterims, o epiškos pasakos, pasakojimai, anekdotai – vyrams“ (1964: 141).

Sovietmečiu pasakotojų asmenybės bei pasakų repertuaras buvo pristatomas atskirais leidiniais. Pasakų sekėjams skirtame rinkinyje *Stebuklingas žodis* (StŽ) skaitytojai supažindinami su trumpomis devyniolikos pasakotojų moterų ir dvidešimt vieno vyro biografijomis bei jų pasektomis pasakomis. Rinkinyje *Gervėčių pasakos* (GrvP) skaitytojams pristatomi šešiasdešimt penkių šio krašto pateikėjų (du iš jų anoniminiai) pasakų repertuarai. Du trečdalius į rinkinį atrinktų pasakų sekėjų sudaro moterys.

Moters kaip pasakotojos vaidmuo ryškėja tautosakos rinkiniuose, skirtuose atskirų pateikėjų repertuariui atskleisti. Antai iš Marcinkonių apylinkės Puvočių kaimo gyventojos Rožės Sabaliauskienės užrašyta daugiau kaip 80 pasakų (daugiausia buitinių) ir daugiau kaip 60 anekdotų (Vėlius 1986: 34), dalis jų paskelbta (AED 101–149). Kaip talentinga pasakų sekėja pasižymėjo ir Anastazija Valiulienė (MP; paskelbti 39 naratyvai). Pasakas sekė ir moterys, daugiau mėgusios dainuoti: dzūkės Anelė Čepukienė (ČOTK: 103–120; paskelbta 13 pasakų) ir Agotė Žuraulienė (ŽGGU 201–204; paskelbtos 4 pasakos), žemaitė Valerija Mizinienė (MTR: 71–78, 80–83; paskelbtos 6 pasakos), pakaunės gyventoja Teofilė Krušinskaitė (medžiaga užrašyta 1987–1991; KSP: 10–93; paskelbtos 74 pasakos). XX–XXI a. sandūroje vaizdingoje Dzūkijos vietovėje per ekspediciją sutikta Antanina Čaplikienė per penkerius metus folkloristams papasakojo apie 140 naratyvų. Bene svarbiausią jos repertuaro dalį sudarė pasakos, o mėgstamiausi moters kūriniai, kaip pasirodė, buvo stebuklinės pasakos (Šlekonytė 2022).

Taigi pasakos buvo svarbios kaimo moterų gyvenime. Vis dėlto medžiaga, susijusi su moterimis pasakotojomis, pasakų sekėjomis dar nėra nei rimčiau apibendrinta, nei analizuota. Tad šio tyrimo tikslas yra įvertinti lietuvių moterų pasakų sekėjų vaidmenį tradicinėje bendruomenėje ir bendrais bruožais apibūdinti moterų sektų pasakų repertuarą. Tyrimas atliekamas pasitelkiant konteksto analizę.

Straipsnyje remiamasi skelbtais tautosakos ir etnografiniais šaltiniais bei rankraštine folkloro medžiaga, saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve (LTR). Medžiaga straipsniui atsirinkta remiantis kokybinio tyrimo principais. Čia nesistengiama susisteminti ir aptarti visų duomenų apie pateikėjas moteris. Kadangi norima apčiuopti bendras tendencijas, analizei atsirinkti tautosakos rankraščiai su žymesnių pasakų sekėjų moterų kūriniais, jų biografijos detalėmis. Taip pat pasitelkiami paskelbti kai kurių pateikėjų moterų tautosakos rinkiniai. Tiriamosios folkloro ir etnografinės medžiagos chronologinės ribos: nuo XIX a. iki XX a. antros pusės; analizei taip pat pasitelkiami vienos pateikėjos, kurios užrašymai fiksuoti XXI a., kūriniai ir biografijos detalės.

ETNOGRAFINIAI DUOMENYS APIE PASAKAS SEKANČIAS MOTERIS

XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje užfiksuoti etnografiniai duomenys liudija, kad kaip pasakotojai buvo labiau pastebimi vyrai, tačiau nemažai faktų rodo, jog ir moterys mėgo pasakoti. Įdomu, kad bene pirmą kartą apie pasakojančias lietuves moteris prabylama XVIII a. antroje pusėje. Tiesa, čia jos apibūdinamos ne itin palankiai. Pavyzdžiui, literatūros klasikas Kristijonas Donelaitis poemos *Metai* personažo Pričkaus lūpomis pašaipiai įvertino moteris, prie rankdarbių įnikusias sekti pasakas:

Rods, – tarė Pričkus, – vis tiesa, kas čia pasakyta.
 Aš kaip šulcas per kiemus ilgai jodinėdams,
 Daug įsitėmijau, kaip daro mūs gospadinės,
 Kad žiemos čėse ką verpt krūvoms susisėda.
 Juk radau gana tokių, kurios nesigėdi,
 Kad joms kartais merdėdams vos sukasi vindas.
 Nės, kad verpt reik, jos taip daugel pasakų vapa (paryškinta mano – J. Š.),
 Kad jau ir ranka kuodelį pešt užsimiršta
 Ir besijuokiant koja vindą sukt pasiliauja (DMP, *Pavasario linksmybės*, eil. 611–619).

Kaimo seniūnas kandžiai atsiliepė apie žiemą verpti susirinkdavusias moteris: esą pasakų sekimas trukdo joms apsirūpinti verpalais ir pavasarį nebėra žaliavos audimui, o dėl to nukenčia šeimyna – vaikai nuogi bėginėja (ten pat: eil. 623–627). Galima suabejoti, ar K. Donelaitis Pričkaus lūpomis perteikia pasakų sekimo vaizdą. Gal taip apibūdinamas pasisėdėjimas, kai moterys skleidžia paskalas? Tokią mintį sukelia tekste pavartotas veiksmažodis „vapa“, kurio antroji reikšmė yra „niekus kalbėti, plepėti, taukšti“ (LKŽe: vapėti). O ir žodis „pasaka“ žmonių lūpose turėjo keletą reikšmių. Pirmoji – tai „pasakojamasis fantastinis kūrinys apie nebūtus dalykus“, antroji – „pasakojimas, istorija“, o trečioji – „išgalvoti, nebūti dalykai, prasimanymai“ (LKŽe: pasaka). Remdamiesi trečiąja reikšme turėtume suprasti, kad moterys prie besisukančių ratelių kalba apie dėmesio nevertus dalykus. Tačiau užfiksuota ir etnografinių faktų apie moteris, verpiant sekančias pasakas (apie tai bus kalbama vėliau). Tad vis dėlto labiau tikėtina, kad Pričkus paniekinamai kalba apie moteris, taip smarkiai įsijautusias sekti pasakas ir jų klausytis, kad net pamirštančias darbą.

Tokios moterų vakaronės ypač traukė vaikus: jie laukdavo kvapą užimančių pasakojimų. Literatas ir kraštotyrininkas Liudvikas Adomas Jucevičius 1844 m. atsiminimuose savo vaikystės metų apibūdino taip:

Dar jaunas berniukas būdamas, mėgdavau visokius mūsų liaudies apsakymus ir padavimus, klausydavau si jų susidomėjęs. Ilgais žiemos vakarais, kai mano brangūs Tėveliai skaitydavo šventas ar pasaulietiškas knygas, o seserys dabindavo ir sūpuodavo savo lėles, aš bėgdavau į šeiminę ir klausydavau ausis pastatęs darbščių mūsų verpėjų šnektų, sakmių ir dainų, nors dievas vienas nežino, kaip skaudžiai man tekdavo mokėti už šitoki savo smalsumą (JR: 57–58).

Atmintyje autoriui įsirėžė verpiančios moteris, tuo metu galinčios šnekučiuotis, taip pat sekti pasakas.

Panašiai ir lietuvių tautosakos užrašinėtojams neretai didesnę įspūdį darydavo ir atmintyje išliko prisiminimai apie pasakojančias moteris. Štai vokiečių kalbininkas Augustas Schleicheris, 1852 m. pavasarį atvykęs į Rytprūsius rinkti tautosakos iš lietuvininkų, neslėpė simpatijų vietinėms moterims, iš kurių rinko folklorą: „[J]ei tik galėčiau užrašyti, šiandien pat norėčiau su plunksna ir rašalu nuvykti pas senutes, ir jos džiugiai ir išdidžiai pasakotų nuostabiam, keistam svetimšaliui, kuriuo esu laikomas čia kaime“ (LSchP: 457). Šio mokslininko dėka turime žinių apie bene pirmąją tautosakos pateikėją lietuvininkę – Urte Margematiene. Be jos padainuotų dainų, užfiksuota ir viena pasaka apie katiną ir žvirblį (SchLLG: 205)⁴. Kuršiuose (dab. Приморье), namuose, kuriuose apsisutojo, A. Schleicheris ne kartą šnekino mokytojo šešiolikmetę tarnaitę Marykę (LSchP: 354), ir ji taip pat pasekusi jam pasakų.

Kitas vokiečių kalbininkas Karlas Brugmannas į Lietuvą, tuo metu priklausiusią Rusijos imperijai ir turėjusią laikytis griežtų spaudos lotyniškaisiais rašmenimis ribojimų, atkeliavo užrašyti tautosakos. Todėl vėlesnėje knygoje informaciją apie tautosakos pateikėjus jis užšifravo raidinėmis santrumpomis, nurodė tik apytikrų žmonių amžių ir jų lytį. Išimtis padaryta vienai merginai – jos vardą ir pavardę mokslininkas užrašė visą. Tokią nuorodą paliko vildamasis, kad kažkas iš šios pateikėjos užrašys ir daugiau pasakų. Tautosakos rinkinio *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen* („Lietuvių liaudies dainos ir pasakos iš Prūsų ir Rusų Lietuvos“, 1882) įvade K. Brugmannas minėjo, kad 1880 m. rugpjūtį–rugsėjį lankydamasis Garliavos apylinkėse, Raželių kaime, jis sutiko Ėvą Baugutę, visų žinomą kaip puikią pasakotoją, bet užrašė tik nedidelę jos repertuaro dalį (LBr: 84). Iš tiesų Ė. Baugutės pasekti kūriniai rodo ją buvus neeilinio talento pasakų sekėją. Nors ji nebuvo daugiausia pasakų papasakojusi pateikėja, publikuotas tautosakos rinkinys pradedamas būtent šios merginos kūriniais (LBr: 1–6).

Kaip yra nustatę Mato Slančiausko folkloro rinkinių sudarytojai, XIX a. pabaigoje tautosaką užrašinėjęs amatininkas, klajojantis siuvėjas, bei jo talkininkai pakalbino daugiau vyrų nei moterų (žr. ŠLP: 435–436; ŠLSA: 378–382; ŠLSP: 357).

4 Tai Lietuvoje gana reta pasaka apie gyvūnus „Prakalbintas gyvūnas paleidžia sugautą paukštį“ (ATU 6).

Bet tautosakos rinkimo entuziastas tarp artimiausių šeimos narių rado ir išskirtinę pateikėją moterį: daugiausia kūrinių pasekė jo motina Teresė Slančiauskienė – iš jos užrašyta septyniolika naratyvų (iš jų – šešios pasakos). Panašiu metu tautosaką rinkęs Mečislovas Davainis-Silvestraitis taip pat bendravo daugiausia su vyrais pasakotojais (DPSPO: 401–403), bet viena moteris, Ona Bagdonienė, papasakojo jam penkiolika kūrinių (keturi iš jų – pasakos). Jono Basanavičiaus brolis Vincas, aktyviai prisidėjęs prie tautosakos užrašymo, savo gimtajame kaime Ožkabaliuose ne kartą lankėsi pas Oną Paliuliūtę, iš kurios užrašė 46 pasakojamosios tautosakos kūrinius (iš jų – 29 pasakas), vėliau paskelbtus keliais tautosakos rinkiniais (žr. BsTB 7, 8). Tai rodo, kad V. Basanavičiaus kaimynystėje gyveno gera pateikėja, iš jos per pakartotinius vizitus jis užrašydavo pasakojimus.

Tarpukarium po kaimus pabirę tautosakos rinkimo talkininkai kalbindami žmones atrado daug moterų, gerai gebančių sekti pasakas. Aktyvus tautosakos rinkėjas Juozas Aidulis, atskleidęs iš Ignalinos krašto kilusios sudėtingo likimo pateikėjos Kristinos Skrebutėnienės⁵ talentą dainuoti, kartu parodė ir jos pomėgį pasakoti. Per daugkartinius apsilankymus iš moters užrašyta apie penkiasdešimt pasakų (LTR 474, 724). Nors pateikėjos dainos sulaukė išskirtinio dėmesio ir buvo publikuotos, didesnė pasakojamosios tautosakos dalis iki šiol liko rankraščiuose (paskelbtos tik keturios jos pasektos pasakos; žr. StŽ 38–41).

Talentingų pasakų sekėjų moterų buvo atrasta ir per sovietmečiu vykusias ekspedicijas. Moterų pasakotojų padaugėjo, mat atliekant lauko tyrimus buvo orientuojamasi į vyresnius žmones, o moterys įprastai gyvena ilgiau nei vyrai. Vieni pirmųjų buvo lankomi Dzūkijos pateikėjai. Šis kraštas pasižymi dainingomis moterimis, tačiau šiose vietovėse užrašyta ir nemažai pasakų. 1958 m. ekspedicijoje Valkininkų krašte (Daržininkų k.) kalbinta Ona Uždavinytė-Palevičienė ne tik padainavo apie 150 dainų, bet pasekė pasakų bei sakmių (LTR 3219/145–158, 160–166, 241–254, 257–262/).

Tuo metu buvo atkreiptas dėmesys ir į pateikėjus iš paribio su Baltarusija teritorijų. Į rytų Lietuvą vykdavę tautosakos užrašytojai čia aptiko nemažai pasakų sekėjų. Ypač daug gerų pasakotojų gyveno Šalčininkų rajone. Tuo metu buvo pakalbintos Zosė Siliukienė (Ramoškų k., LTR 2907/15–36/), Liudvika Šilabritienė (Žižmų k., LTR 2907/39–49/) bei Marija Povilaitienė (Maciucių k., LTR 2907/2–13/). Per lauko tyrimus tautosakos užrašytojai Čiobiškyje (Širvintų r.) užrašinėjo pasakas iš Emilijos Gančerienės (LTR 3427/1–13/). Atrodo, su pateikėjais buvo bendraujama gana ribotai, ir tai neleido užfiksuoti viso jų mokamo pasakų repertuaro, bet nesutrukdė įžvelgti tendencijų: kokios pasakos buvo paplitusios atitinkamose vietovėse, kokius kūrinius sekti labiau mėgo moterys. Šiuose kraštuose atrastos pasakų sekėjos vėliau sulaukė ir išskirtinio miesto gyventojų dėmesio. XX a. šeštojo dešimtmečio

5 Apie K. Skrebutėnienę plačiau žr. Stundžienė 2010.

pabaigoje ir septintajame dešimtmetyje Vilniuje imta rengti pasakotojų vakarus, į juos sekti pasakų buvo kviečiamos ir šios moterys (Sauka 2001: 37).

Atliekant lauko tyrimus, pasakojančių moterų rasta ir kitose vietovėse. Šiaurės Lietuvoje tautosakininkams stiprų įspūdį paliko pasakų sekėja Salomėja Krivickienė (Geručių k., Pakruojo r., LTR 3783). Žemaitijoje taip pat aptikta puikių pasakų žinovių: Marijona Vaškeliene (Paskerdinio k., Kelmės r., LTR 3562), Veronika Kavaliauskienė (kalbinta Vilniuje, kilusi iš Raseinių, LTR 4029), Ona Gedminienė (Paskynų k., Jurbarko r., LTR 3858, 4545). Tautosaką fiksavo ir vietinių kaimo bendruomenių nariai. Antai Tverečiaus mokyklos mokiniai užrašė Stasės Girdziušienės (Pakalniškių k., Ignalinos r.) pasektas pasakas (LTR 4879). Savo mokamas pasakas pati užrašė iš Žemaitijos kilusi Stefa Savickaitė (LTR 4670).

1970 m. gausus pateikėjų moterų būrys rastas per ekspediciją lietuviškose Gervėčių apylinkėse Baltarusijoje (dalis surinktos medžiagos skelbta minėtajame rinkinyje GrvP). Tautosakininkai aptiko gerai išsilaikiusią pasakų sekėjų bendruomenę, kurioje svarbų vaidmenį atliko moterys. 2010–2011 m., pakartotinai surengus ekspediciją į tas pačias vietas, pasakų sekėjų sutikta labai mažai, tačiau iš jų išsiskyrė tautosakos žinovė, lietuviybės puoselėtoja Marija Mažeikienė – ji, greta įvairių vaikystės, jaunystės atsiminimų, pasekė ir keturiolika pasakų (LTRF cd 593). Šią moterį galima laikyti viena iš paskutinių vietos gyventojų, folkloristams perdavusių Gervėčių krašto pasakojamosios tradicijos palikimą.

Šiame straipsnio skyriuje retrospektyviai pristatytos žinios apie svarbesnes pasakotojas moteris, išsiskiriančias pasektų pasakų skaičiumi, talentu pasakoti. Tokių pateikėjų, be abejo, būta ir daugiau. Nors vyrai pasakotojai būdavo dažniau pastebimi, moteriškų darbų ir užsiėmimų aplinka moterims leido puoselėti savąjį pasakotojų talentą. Kaip šie bendruomeniniai pasakų perdavimo procesai buvo plėtojami, aptarsime kituose skyriuose.

MOTERIŠKOJI PASAKŲ PERDAVIMO LINIJA

Jei moters prigimtyje ištis užkoduota lyrinė raiškos forma ir jai priimtinau dainavimas, rauda ar lyrinis pasakojimas, kykla klausimas, kaip ji tampa pasakų sekėja. Šį pasirinkimą iš tiesų nulemdavo kelios priežastys, susijusios tiek su žmogaus gabumais, tiek su gyvenimo aplinkybėmis. Dzūkė R. Sabaliauskienė savo polinkį pasakoti apibūdino taip:

Gal tankiau dainavau, nes dainą, kada sumanai, ir padainuoji; ir dabar dažnai, viena būdama, uždainuoju. O pasaką tiktai tada paseksi, kada yra kam klausyti. Dainą galima keliese dainuoti, o pasaką pasakoji tik vienas. Gal labiau mėgdavau dainuoti. Gera dainininkė nebuvau — gero balso neturėjau, nors mėgau dainuoti. O pasakoti gero balso nereikėjo – tai ir pasakojau (Vėlius 1986: 29).

Tad ji, nors mėgdama dainuoti, linko prie pasakojimo, nes neturėjo tinkamo balso. Dainavimas ją gelbėjo nuo vienatvės, nes dainuoti galėjo sau, neturėdama klausytojų. O štai sekant pasaką vienišumo problema tarsi savaime išsprendavo, nes reikėdavo bent vieno asmens, kuris klausytųsi. R. Sabaliauskienė, nors ir nepripažindama savo kaip pasakotojos talento, panaudojo jį ir kitais, tradicinio kaimo žmogui mažiau įprastais būdais: raštu kurdama literatūrines pasakas, fiksuodama atsiminimus apie savo gimtąjį kaimą (Sabaliauskienė 1972). Pasakotojos talentą panašiai realizavo ir dainininkė A. Čepukienė. Neturėjusi didesnių galimybių plėsti pasakų repertuaro (aplinkoje nesutiko daug gerų pasakotojų, iš kurių būtų galėjusi išgirsti naujų kūrinių ir juos perimti), nors pasakoti mėgusi, ji vėlesniu gyvenimo etapu taip pat kūrė literatūrinius vaizdelius (ČOTK: 159–208).

Griežčiau nuo dainų atsiribojo ir pasakų sekėja save laikė dzūkė A. Čaplikienė. Folkloristams, pirmą kartą ją aplankiusiems ir paprašiusiems padainuoti arba pasekti pasakų, moteris atsakiusi: „Dainų nedainuoju, bet pasakų žinau“ (Žilienė 2004: 345). Šis kategoriškumas, atrodo, buvo susijęs su negalia: jaunystėje ji prarado klausą, todėl dainuoti buvo sudėtinga (Šlekonytė 2022: 136). Moteris pasinėrė į magišką pasakų pasaulį ir tai padėjo jai išlaikyti ryšį su aplinkiniais. Tačiau reikia pabrėžti, kad pasakų sekėja ji tapo ir dėl išskirtinio šių kūrinių pomėgio bei geros atminties, padėjusios pasakas įsiminti (ten pat: 145). Begaline aistra pasakoms išsiskyrė ir aukštaitė S. Krivickienė. Aplinkiniai žinojo šią jos silpnybę. Todėl *ubagėliai*, atėję prašyti išmaldos, ne kalbėdavę poterių, o sekdavę pasakas. O ir jos vyras, kur nugirdęs retesnę, visada perpasakodavo (LTR 3783: 9). Moters pasakų kraitis pildėsi ir knygose perskaitytais kūrinių, tad per visą gyvenimą ji sukaupe gausų pasakų repertuarą.

Pateikėjai liudija, kad daugumos pasakų išmoko iš vyresniųjų (Šlekonytė 2005: 87). Šeimoje artimiausius ryšius palaikydavo tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai. Ši aplinka buvo palanki pasakoms, jos atlikdavo komunikacinę, didaktinę bei pramoginę funkcijas, padėdavo supažindinti vaikus su pasauliu. Ypač suartėdavo motinos ir dukterys, tarp skirtingų moterų kartų užsimegzdavo glaudus ryšys. Tą patvirtina žmonių prisiminimai apie vaikystę. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje viena iš svarbiausių pasakų sekėjų šeimoje dažniausiai būdavo motina arba senelė (Lazauskienė 1972: 98)⁶. Atidžiau pastudijavę tautosakos užrašytojų pastabas apie kūrinių pateikėjus, rasime ir daugiau tai patvirtinančių faktų. Iš savo motinos pasakų išmokusi teigė minėtoji M. Slančiausko motina ir jo pateikėja T. Slančiauskienė: „Seniai seniai savo motiną girdėjau sakant“ (LMD I 483/19/). Glaudus ryšys tarp motinų ir dukterų užsimegzdavo ir Gervėčių krašte, kur, anot pateikėjų, būtent motinos sek-

6 Edukologė Monika Lazauskienė, 1970–1972 m. atlikdama tyrimą, apklausė 253 informantus (60–90 m.), teiraudamasi prisiminimų apie jų vaikystėje sektas pasakas. Paaiškėjo, kad pateikėjai pasakas dažniausiai girdėdavo iš šių žmonių: motinos (35 proc.), tėvo (29,2 proc.), senelės (26,2 proc.) ir senelio (19,6 proc., Lazauskienė 1972: 98).

davusios pasakas. Iš savo motinų pasakas perėmė Girių kaimo gyventojos Valerija Petrikienė (GrvP: 30), Marija Karmazienė (GrvP: 34), Knystuškių kaimo gyventoja Michalina Jurkoitienė (GrvP: 376), Galčiūnų kaimo gyventoja Genė Rinkevičienė (GrvP: 450), Gėliūnų kaimo gyventoja Kazimiera Mlinkauskienė (GrvP: 484). Lygiai taip pat pasakas šiame krašte sekdamo ir senelės. Marija Lukšienė teigė jų išmokusi iš savo senelės Rožės Lukšienės (GrvP: 36), pasakų iš bobutės išmokusi sakė ir Knystuškių kaimo gyventoja Bronė Marcinkevičienė (GrvP: 378).

Panašiai pasakos buvo perduodamos ir kitose Lietuvos vietovėse. R. Sabaliauskienė prisiminė pasekti prašydavusi močiutės ir kitų senučių, su jomis greit susidraugaudavusi (AED 36–37). Močiutė Ieva Pigagienė iš Žiūrų kaimo jai ir kitiems vaikams atvėrusi įspūdingą pasakų pasaulį:

O kai pasakas porina, rodos, paveikslus rodo. Ir dabar matau, kaip avių piemenėlis, nusiskynęs uogelę, pasidėjęs ant delniuko, pučia, pučia ir išpučia uogelę–mergelę. Mes, anūkai, jai ramybės neduodavome. Vis maža ir maža, prašome, kad daugiau paporytų. Būdavo, kai ateina pas mus, tai ir sekiojame paskui: kur ji – ten ir mes kaip viščiukai paskui vištą (Sabaliauskienė 1972: 91–92).

V. Kavaliauskienei pasakas sekdamo babūnė ir mama (LTR 4029/8/). Rašytoja Liudvika Didžiulienė–Žmona atsiminimuose aprašė, kaip jai pasakas sekdamo tėvelio motutė (1996: 406). Ryškaus pasakų perėmimo pagal moteriškąją liniją pavyzdys – S. Girdziušienė, teigusi, kad pasakų išmokusi iš senelės, dar J. Aidulio kalbintos puikios sekėjos Anelės Čelnienės (LTR 4879). S. Krivickienė prisiminė, koku metu nusišypsodavo laimė klausytis pasakų: „Būdavo, mamytė, amžinatilsj, verpia ir pasakoja, o mes klausom“ (LTR 3783: 9). M. Vaškelienė žaismingai perteikė vaikystės atsiminimus apie pasakų sekimą tamsiais žiemos vakarais. Vaikai gudrumu priversdavo motiną pasakoti: „Mas švīsdavuo so šakalės, vuo mama verps ėr pasakuos. Jė napasakuo, mas našvītam. Nanuoriedama toriedava pasakuotė“ (LTR 3562: 1).

Moteriška pasakų perdavimo linija gali nusitęsti ilgus metus, jos gali būti perduodamos iš kartos į kartą ir sekamas pasakas paversti šeimos, giminės paveldu. Tokia daugelį metų trunkančia tradicija galėjo pasigirti žymi pasakų sekėja A. Valiulienė, prisiminusi, kad pasakų išmoko iš motinos Emilijos Treinienės, o ši jas perėmė iš savo senelės (Kazlauskienė 1985: 5). Tad kai kurių pateikėjų folklorinė atmintis gali siekti net daugiau nei 100 metų, ir tai liudija, kad aplinkos veikiamas žodis kartais būna ir pastovus, mažai kintantis.

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad pasakų nebūtinai buvo išmokstama tik tiesiogiai, iš artimo šeimos nario. Savita vieša komunikacija ir bendruomeninis jų perdavimas vykdavo per įvairias talkas, smulkius darbus, kuriuos dirbant susiburdavusi

didesnė grupė žmonių. Tokie vakarojimai vykdavo tamsiais vėlyvo rudens ir žiemos vakarais: žmonės, nudirbę lauko darbus, taupydami šviesą susirinkdavo prie žiburio vienoje patalpoje (Čėpaitienė 2001: 176). Neretai tokie sambūriai būdavo išskirtinai moteriški: susibėgdavo mergaitės, jaunos moterys, vakarodamos atsinešdavo smulkių darbų – verpti, nerti, dainuodavo, mindavo mįsles, sekdamo pasakas (Mažiulis 1941: 91). Pateikėjai prisimena, kad pasakos buvo ypač mėgstamos: „Būdavo, verpsima, nersam, kitas siūsam, kitas megztinelius nersam, kutus nersam vakarais – tada reik pasakas sakyt“ (LTR 3665/28/).

Žinoma, kad panašių moterų sambūrių vykdavo ir kitose Europos šalyse. Vokietijoje jie vadinti *Spinnstube*⁷ (Medick 1984). Per juos buvo siekiama ne tik kartu dirbti, bet ir taupyti išteklius: drauge esantiems žmonėms užtekdavo vieno žiburio. Dalyvės darbą derindavo su malonumu – ne tik dirbdavo, bet ir dainuodavo, pasakodavo įvairius nutikimus, sekdamo pasakas (EM: 1072). Verpti drauge moterys rinkdavosi ir Prancūzijoje, jų sambūriai buvo vadinami *veillée*⁸. Bendri moteriški darbai padėdavo užmegzti ir palaikyti socialinius ryšius, klausytis naujienų ir jomis dalintis (Cashmere 1996: 57–58). Tai buvo gana uždaros moteriškos bendruomenės, plėtojusios ir savitą pasakojimų kultūrą.

Pasakų buvo klausomasi tiek dirbant namų ūkio darbus, tiek per bendrus kaimo darbus, kai prireikdavo atokvėpio. Antai minėtoji dainininkė A. Čėpukienė prisiminė pasakų girdėdavusi iš dėdės tarnaitės Rasos. Vėliau, ganant gyvulius, pasakas jai sekdamosios kartu piemenavusios senutės Agota ir Liucija (ČOTK: 279). O štai rašytoja Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, kūryboje mėgusi pasitelkti pasakų motyvus, prisipažino, kad šiuos kūrinius taip pat įsidėmėjusi ne tik šeimoje, bet ir iš šeimynykščių: „[D]rebino mano širdį fantastinės pasakos, kurias sekė mano tėvas ar virėja Teklė, sukdamo ratelį“ (1956: 3). L. Didžiulienė-Žmona prisiminė, kad saugodama vaikus pasakas sekdamosios bobutė Mociūnienė (1996: 402).

Dzūkės A. Čėplikienės šeimoje pasakų nelabai kas mokėjo, ir ji sakėsi daugelio išmokusi iš moters, vadintos Čėčetunka. Įdomu, kad ši kaime buvo smerkiama dėl nederamo elgesio, tačiau jos sekamų pasakų būdavo mielai klausomasi (Šlekonytė 2022: 142–143): žmogaus oratoriniai gebėjimai atpirkdavo smulkesnius paklydimus ir padėdavo susigrąžinti bendruomenės pagarbą. Pateikėja prisiminė klausydavusis ir kitų kaimo moterų pasakų, taigi šiame krašte moterys buvo pripažintos sekėjos (ten pat: 144–145). Aktyviai pasakas sekė Gervėčių krašto moterys: Girių kaimo gyventoja Ona Petrikenė pasakoti išmokusi iš šio kaimo gyventojos, senos bobutės (Seselskytė 1996: 33).

7 Pažodžiui – verpimo namas, troba (vok.).

8 Pažodžiui – socialinis sambūris (pranc.). Niufaundlando ir Labradoro (Kanada) prancūzakalbėje bendruomenėje šiuo žodžiu buvo vadinami žmonių sambūriai ilgais žiemos vakarais ar tiesiog sueigos, kai žmonės klausydavosi pasakotojų (Thomas 1998).

Bent jau iki XX a. vidurio pasakoms palanki aplinka išliko agrarinėse vietovėse, kur vietinius žmones dar vienijo bendruomeninis gyvenimo būdas – ūkio darbai ir papročiai. Sovietmečiu su užmarštin pradedančia grimzti pasakų sekimo tradicija mėginta supažindinti ir jaunąją miestiečių kartą. Minėtoji sekėja Z. Siliukienė iš Šalčininkų rajono, 1952 m. atvykusi į Vilniaus S. Nėries mokyklą, po pamokų sekė „Sėkmė⁹ apie tris seseris“ (ATU 707), o jos klausėsi apie 300 mergaičių (LTR 2907/23/). Pasakotoja, norėdama sudominti, parinko emocingą moteriškos tematikos kūrinį.

Kaip matome iš aptartų atsiminimų, moterys neretai tęsdavo šeimos pasakų sekėjų liniją: vaikystėje išgirdavo ir išmokdavo pasakų iš motinos ar senelės, vėliau perduodavo jas savo palikuonėms. Didelės skirties tarp to, kas – vyras ar moteris – pasakoja vaikams, nebuvo, bet moterys vis dėlto labiau orientuodavosi į vaikišką ar moteriškos tematikos repertuarą. Kaip, kokiais kriterijais remdamosi jos tai darė, detaliau aptarsime kituose skyriuose.

MOTERYS SEKA PASAKAS VAIKAMS: REPERTUARO PARINKIMAS

Pagrindinis moterų užsiėmimas visais laikais buvo auginti ir auklėti vaikus. Nuo pat gimimo vaikas būdavo priklausomas nuo motinos globos – maitinimo, priežiūros, ugdymo. Kad suteiktų vaikams žinių apie pasaulį, pamokyti, moterys pasitelkdavo įvairias pedagogines priemones, tarp kurių buvo ir folkloras. Pasakos nuo seno buvo taikomos auklėjant vaikus, jaunimą. Dar XIX a. pirmoje pusėje Simonas Daukantas pabrėžė, kad žemaičiai pasakomis moko jaunuomenę gyvenimo išminties, tinkamo elgesio (PF: IV).

Remiantis medžiaga apie tautosakos pateikėjus, išskiriama atskira kategorija – vaikų pasakų sekėjai. Mažiesiems pasakas daugiausia sekdamo moterys. Palaikydamos nuolatinį glaudų ryšį su vaikais, jos geriausiai išmanė jų poreikius ir pataikydavo atrinkti aktualius, tinkamus kūrinius. Todėl motinos mokėjo trumpų pasakų, ypač apie gyvūnus (Соколов 1941: 311). Net ir nelinkusias pasakoti moteris gyvenimiškos aplinkybės priversdavo pradėti sekti pasakas – paprastai taip nutikdavo susilaukus vaikų. Tada moterys jau pasakodavo kūrinius mažiesiems. Kai kurios Girių kaimo moterys, šiaip buvusios dainininkės ir nemėgusios sekti pasakų, augindamos vaikus imdavusios pasakoti populiarius formulinių pasakų siužetus (Seselskytė 1996: 29). Tokius pokyčius galėdavo paskatinti ir tapimas senele. A. Čaplikienės motina, iš prigimties linkusi prie dainų, savo vaikaičiams vis dėlto sekdavusi ir pasakas (LTR 7045/548/).

Moterys pasakodavo turėdamos savų sumetimų – norėdamos vaikus prajuokinti, sužavėti, pagąsdinti ir taip disciplinuoti ar socializuoti (Dégh 1995: 62). Pasakos

.....
9 Taip šiame krašte buvo vadinama pasaka (LKŽe: sėkmė).

buvo pradedamos sekti vaikui sulaukus tam tikro amžiaus. Natūralu, kad vaikams iki trejų metų, priklausomai nuo kognityvinių gebėjimų, būdavo skiriamos lopšinės, žaidinimai, žaidimai, garsų pamėgdžiojimai. Pirmųjų pasakų vaikai klausydavosi nuo trejų iki penkerių metų, o nuo penkerių iki septynerių metų girdimos pasakos jau įsitvirtindavo jiems atmintyje (Lazauskienė 1972: 115–116).

Kiekvienas pasakų sekėjas, atsižvelgdamas į amžiaus grupes, rinkdavosi, kokio žanro pasaką pasakoti vaikui. Anot pateikėjų prisiminimų, 4–8 m. vaikams sekdamas pasakas apie gaidžiuką ir vištytę, apie pupą, apie katinėlį ir gaidelį, apie ožką ir ožiukus, apie ožką melagę, apie lapės ir vilko nuotykius. 8–10 m. vaikai jau išgirdavo apie miško žvėrių konfliktus su naminiais gyvuliais, stebuklinių pasakų apie našlaites, žalčio pačią, devynis brolius ir jų seselę, apie Joniuką ir Elenytę. Šių pasakų klausydavosi ir vyresnio amžiaus vaikai, ypač mergaitės (Lazauskienė 1976: 38). Pritaikymą pagal amžiaus grupes fiksavo ir kiti mokslininkai (Džekčioriūtė-Medeišienė 2021: 35–36; Sauka 1983: 112; Seselskytė 1996: 30): mažiausi vaikai klausydavosi pasakų apie gyvūnus, o vyresni – stebuklinių. Reikia pridurti, kad mažiausiesiems labai tikdavo ir patikdavo formulinės pasakos.

Ryškų pasakų atrankos pagal amžių pavyzdį rodo minėtosios pasakotojos A. Valiulienės repertuaras. Moteris pasekė trisdešimt dvi pasakas (MP). Tarp jų rasime stebuklinių (14), pasakų apie gyvūnus (8), buitinių (5), formulinių (4) pasakų. Folkloristė Bronė Kazlauskienė, šios pateikėjos dukra, remdamasi vaikystės prisiminimais teigė, kad motina skirstydavusi pasakas pagal klausytojų amžių, stengdavusi parinkti pačias tinkamiausias:

Pirmoji antrų–trečių metų vaikui pasaka buvo apie gaidžiuką ir vištytę ir kitus gyvulėlius, kurie vaikui iš mažų dienų buvo pažįstami, kuriuos jis matydavo troboje ar kieme. Didesni vaikai girdėdavo sudėtingesnes pamokomas pasakas apie katinėlį ir gaidelį, apie smagurį katiną, nelaimingus ožkeliukus, apgavikę lapę ar plėšrų vilką. O kokių šešerių–aštuonerių metų vaikams atsiverdavo stebuklinių pasakų pasaulis su nuostabiais žirgais, paslaptiniais žalčiais ir devyngalviais, su gerom laumėm ir piktom raganom, gudruoliu oželiu ar arkliuku (Kazlauskienė 1985: 5–6).

Panašiai pasakas skirsčiusi ir R. Sabaliauskienė: mažiausiems vaikams sekdamasi apie gyvūnus, formulines, ūgtelėjusiems – stebuklines, o dar augesniems – apie baimės ieškotojus, nuotykius (Vėlius 1986: 37). Moters repertuare užfiksuotos tik trys pasakos apie gyvūnus, tačiau gausiau stebuklinių – 8. Užrašyta ir novelinių (5), buitinių (25), melų, formulinių (po 2) pasakų (AED 101–149). Šio repertuaro pobūdis atspindi tam tikrą kultūrinį lūžį: dėl įvairių pokyčių kaime ir menkstant pasakų sekėjų vaidmeniui vis labiau įsigalėjo buitinės pasakos (Vėlius 1986: 33–34), todėl moteris, gali būti, sulaukusi vyresnio amžiaus persiorientavo ir pasirinko pasakoti kūrinis, artimus anekdotams, – taip prisitaikė prie pakitusių klausytojų poreikių.

Atidžiau pasigilinus į R. Sabaliauskienės stebuklinių pasakų repertuarą paaiškėja, kad kai kurios jų tyčia parinktos mažiems vaikams. Antai pasaką „Apie mešką“ (ATU 480)¹⁰ pateikėja mena girdėjusi iš šeimos moterų: „Šitą motina pasakojo, gal ir močiutė. Vaikam dar nedideliem pasakoja“ (AED 416). Pasirinkimas sekti mažiesiems tokią pasaką aiškus: joje figūruoja vaikams gerai pažįstamas gyvūnas – meška, kūrinys turi ryškų moralą. Pasakotoja mėgo ir tragiško siužeto pasaką „Mergelė uogelė“ (KbLPTK 1 702B*). Šis siužetas vaikams patrauklus, nes jame veikia panašaus amžiaus kaip jie personažai – piemenukas ir mergaitė, o jų darnų bendravimą nutraukia plėšrių instinktų genamas vilkas. Kūrinį praturtina dainuojamieji intarpai. Piemenėlis daina kreipiasi į mergaitę, prašo kad šioji iškištų pro langą ranką. R. Sabaliauskienei pasaka buvo žinoma nuo vaikystės, pateikėja mėgusi ją pasakoti ir sulaukusi vyresnio amžiaus, vos tik sutikdavusi jaunųjų klausytojų: „Gal nuo mamytės [girdėta], man ir močiutė pasakojo. [...] Vaikas būdama išmokau. Man ji buvo labai graži. [...] O dabar, kai nuvažiuoju į svečius, jei randu vaikų, ir pasakoju“ (AED 416). Sekdama pateikėja reaguodavo į jautresnių mažųjų klausytojų poreikius: antai anksčiau užrašytame variante pasaka baigiama nelaimingai, mat piemenukas, sužinojęs, kad Uogelę prarijo vilkas, pasikaria (LTR 2595/28/). Bet vėliau užfiksuoto kūrinio pabaiga jau laiminga: piemenėlis, radęs negyvą mergaitę nukąsta ranka, papučia ranką, sušildo, ši sugyja ir mergaitė atsibunda (AED 110). Panašių tendencijų švelninti pabaigą pasitaiko ir kitoje žiaurumu pasižyminčioje pasakoje „Trys seserys“ (ATU 780). Pirmą kartą užrašytoje pasakoje sesuo už žmogžudystę sulaukia labai griežtos bausmės – yra ištasoma arkliais po laukus (LTR 2595/30/). Bet vėlesniame variante seserį už nusikaltimą nubaudžia sąžinė – ji išeina iš proto (AED 111). Tad sekėja atmintyje turėjo kelis būdus užbaigti pasaką, juos, atrodo, kaitaliojo pagal klausytojų reakciją ir amžių. Tokių dėsningumų būta ir kitų pateiktųjų sektose pasakose su nelaimingomis pabaigomis. Antai pastebėta, kad žiaurų ar liūdną pasakos „Eglė žalčių karalienė“ finalą, priklausomai nuo auditorijos, gali keisti švelnesnis (Sauka 2007: 51–54).

Tiek A. Valiulienė, tiek R. Sabaliauskienė pasekė pasakų su dainuojamaisiais intarpais. Tai savitos formos naratyvų grupė, apimanti pasakas apie gyvūnus, stebuklines ir buitines pasakas; į šių kūrinų tekstą įterpiamos eiliuotos išdainuojamos atkarpos. Tokių pasakų tradicija ilgiausiai išliko rytų ir pietryčių Lietuvoje. Dainuojamaisiais intarpais pabrėžiamos svarbesnės siužeto dalys, dainavimas sustabdo ir paryškina tam tikras pasakojimo vietas (Vaicenavičienė 1996: 80). Svarbu, kad dainuojamieji intarpai būdingi tik moterų ir vaikų pasakoms (Sauka 1970: 91). Šį teiginį patvirtina J. Dovydaičio sudaryto pasakų su dainuojamaisiais intarpais rinkinio duomenys: iš 98 knygoje skelbiamo pateiktųjų, pasekusių pasakų, sąrašo vyrai

10 Pasakos tipų numeriai nurodomi pagal tarptautinę sistemą ATU, o jei tokio pasakos siužeto joje nėra, skaitytojai nukreipiami į Lietuvos pasakojamosios tautosakos katalogą (KbLPTK).

sudaro tik nedidelę dalį – jų yra trylika (DvP: 508–510), taigi tai moterų mėgstami kūriniai. Šiose pasakose išlikę archajinės pasaulėžiūros elementai atskleidžia, kad kūriniai buvo svarbūs bendruomenės nariams. Tačiau užrašant šios pasakos jau buvo tapusios vaikų folkloro repertuaro dalimi. Pateikėja S. Krivickienė prisiminė, kodėl jos patikdavusios vaikams: „Tai čionai mamas pasakas. Vaikam mažiems būdavo labai patinka, ką dainuoja“ (LTR 3783/402/). Mažuosius domindavo vaizduojami gyvūnų santykiai, išdainuojamos teksto vietos.

MOTERŲ PASAKOJIMŲ TEMINIAI YPATUMAI: PASAKOS SU VEIKĖJA MOTERIMI

Vyrų ir moterų pasakojimams būdingos tam tikros teminės ypatybės, nulemtos gyvenimiškų patirčių įvairovės (Šlekonytė 2012: 314; 2020: 28). Viena vertus, moterys mažai kur keliaudavo iš gimtųjų vietų, rūpindavosi šeima, todėl nedaug galėdavo kalbėti apie naujas patirtis. Kita vertus, savitą pasakojimo stilių formuodavo pati moters prigimtis, pasižyminti emocionalumu, subtilumu. Pastebėta, kad moterų pasakojimams būdingi sudėtiniai sakiniai, pabrėžiamos smulkmenos, sutirštinančios pasakojimą, juose vyrauja tiesioginė kalba, dažni perpasakojimai (Bennett 1989: 168).

Moteriško pasakojimo aspektus aiškiai nušviečia tyrėja Jurga Sivickaitė-Sadauskienė, atkreipusi dėmesį, kad šiai pasakojimo stilistikai būdinga jautresnė tonacija. Jos manymu, pasakų sekėjos moterys detalčiai apibūdina veikėjų elgseną ar veiksmo aplinkybes, daug dėmesio skiria emocijoms (Sadauskienė 2018: 77); moteriškas pasakojimas yra gilesnis, jame itin svarbūs smulkūs niuansai. Štai taip detales išskirdavo Marija Kuckienė iš Girių kaimo. Viena iš išskirtinių jos strategijų – į pasaką įpinti kitą pasakojimą: jos pasakų herojai linksta patirtus nuotykius detalčiai atpasakoti tėvui, motinai ar kitiems šeimos nariams (Seselskytė 1996: 30). Dzūkė A. Čaplikienė taip pat mėgo itin smulkiai perteikti įvykių eigą, apibūdinti personažus, įterpti gyvenamojo meto realijų (Šlekonytė 2022: 140).

Sekant pasakas, kitaip nei dainuojant, jausmai liejasi ne taip atvirai, tačiau ir čia moteris randa, kaip išreikšti emocijas, – tai atliekama užmezgant ryšį su pagrindiniu pasakos veikėju. Neretai pasakotojai rinkdavosi pasakas su tos pačios kaip ir jie lyties, panašaus socialinio statuso veikėjais, taip su jais susitapatindavo (Holbek 1987: 406). Moterys savitai susisaistydavo su pasakų tikrove ir tarsi prisiimdavo pagrindinės veikėjos vaidmenį. Sekdamos tokias pasakas, jos orientuodavosi į mergaitišką auditoriją, mokydavo mažąsias deramo elgesio, ruošdavo būsimiems gyvenimo vaidmenims (Dégh 1995: 62).

Pasakų sekėjų moterų prioritetai išryškėja lietuvių stebuklinėse pasakose. Tai gausiausias ir įspūdingiausias žanras, pasižymintis siužetine įvairove: išskiriami 175

lietuvių stebuklinių pasakų tipai (KbLPTK 1 AT 300–735A). Pagal tai, ar pagrindinis pasakos veikėjas yra vyras, ar moteris, kūrinys galima skirstyti į vyriškuosius ir moteriškuosius. Pasakų tipų, kuriuose pirmojo plano veikėja būtų moteris, yra gerokai mažiau – apie 40, tad stebuklinių pasakų žanrui būdingesni vadinamieji vyriškieji siužetai. Pasakos su veikėja moterimi skiriasi meninio vaizdavimo galimybėmis, problematika, jos gyvuoja tarsi atskiras stebuklinių pasakų porūšis (Sauka 1970: 82–83). Nors lietuvių žodinėje tradicijoje moteriškų siužetų mažiau, šias pasakas mėgo tiek sekėjos, tiek klausytojos – tai rodo nemenkas užrašytų kūrinių skaičius. Kai kurių pasakų tipų, kuriuose pagrindinį vaidmenį atlieka mergaitės ar moterys, variantų itin gausu.

Pažiūrėkime, ką šių tipų pasakų užrašymo duomenys atskleidžia apie jas papasakojusių žmonių lytį: ATU 450 (181 var. – mot. 125, vyr. 23, nž. 33)¹¹, 451 (133 var. – mot. 67, vyr. 40, nž. 26), 451A (86 var. – mot. 64, vyr. 9, nž. 13), 480 (353 var. – mot. 239, vyr. 60, nž. 54), 480A* (102 var. – mot. 68, vyr. 16, nž. 18), 480B* (243 var. – mot. 167, vyr. 48, nž. 28), 510A (96 var. – mot. 72, vyr. 11, nž. 13), 511 (213 var. – mot. 151, vyr. 30, nž. 32), 709 (102 – mot. 60, vyr. 28, nž. 14), 710 (74 var. – mot. 45, vyr. 11, nž. 18), 780 (138 var. – mot. 93, vyr. 24, nž. 21). Atskirai reikia minėti kanoninę lietuvių pasaką „Eglė žalčių karalienė“ (ATU 425M – 182 var.). Peržiūrėjus knygoje skelbiamų pasakų sekėjų rodyklę paaiškėja, kad tarp šių kūrinių sekėjų taip pat dominavo moterys – net 129 pateikėjos (EŽK: 625–627). Šis pasirinkimas natūralus: moterys labiau linksta tapatintis su tragiško likimo pagrindine veikėja moterimi.

Tokį dėsningumą patvirtina ir individualių pateikėjų repertuarų ypatumai. Peržvelgus A. Valiulienės stebuklines pasakas matyti, kad didesnė dalis jų – vadinamosios moteriškosios, jų pagrindinė veikėja yra mergaitė (KbLPTK 1 AT 312, 314B*; ATU 425M, 450, 451, 480). Taip pat jos buvo pasakojama apie vaikus (ATU 700, 720), našlaičius (ATU 321, 613), o tai – itin mėgstamos moterų pasakų temos. A. Čelnienės sektų stebuklinių pasakų pagrindinės veikėjos taip pat mergaitės (KbLPTK 1 AT 313, 412B*; ATU 424, 450, 510A, 780). Beveik pusė A. Čaplikienės pasektų stebuklinių pasakų – moteriškos tematikos: pagrindinės jų veikėjos yra mergaitės, dažniausiai našlaitės, patiriančios neteisybę, nepriteklių (Šlekonytė 2022: 140).

Stebuklinių pasakų repertuarui, užrašytam iš Girių kaimo moterų pasakų sekėjų, taip pat būdingos moteriškosios pasakos. V. Petrikienės repertuare dominuoja stebuklinės pasakos su pagrindinėmis veikėjomis moterimis. Minėtina, kad svarbią vietą čia užima pasakos apie pamotės ir podukros santykius (ATU 510, 511) bei apie skriaudžiamas žmones (ATU 707, 780; Seselskytė 1996: 32). Kitos pateikėjos

11 Pirmasis skaičius nurodo, kiek iš viso variantų užrašyta, antrasis – kiek pasakų pasekė moterys, trečiasis – kiek vyrai, ketvirtasis – kiek pasakų, kurių pateikėjų lytis nežinoma.

O. Petrikienės atmintyje taip pat daugiausia išlikę pasakų apie moterų likimą (ATU 425M, 480, 511 + 403, 480A, 710, 780; Seselskytė 1996: 33).

Taigi daugumoje aptartų stebuklinių pasakų siužetų pagrindinės veikėjos dažniausiai būna žemo socialinio statuso, patiria tiek fizinį, tiek dvasinį smurtą. Pritartume minčiai, kad moterys dažniau linksta pasakoti apie skriaudžiamas merginas (Lüthi 2004: 90). Apibendrinant galima teigti, kad moterys labiau mėgsta vadinamuosius moteriškuosius siužetus, dažniau seka pasakas, kuriose pagrindinį vaidmenį atlieka vaikai.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje Lietuvoje užfiksuoti etnografiniai duomenys liudija, kad pasakojimo sferoje dominavo vyrai, – tai atitinka bendras europines tendencijas. Įgiję turtingesnės gyvenimiškosios patirties, dažnai susijusios su judriomis profesijomis (keliaujančių amatininkų, kareivių), vyrai turėdavo daugiau galimybių išgirsti naujų pasakojimų, plačiau juos paskleisti.

Tačiau ir moterys yra įsiamžinusios kaip geros pasakų sekėjos – tai liudija daugelio žmonių atsiminimai apie vaikystę, patirtą motinos, senelės globą. Joms kaip pasakotojoms kaimo bendruomenėje tekdavo menkesnis vaidmuo, mat jas supo namų aplinka, jos neturėjo sukaupusios turtingesnio, platesnei auditorijai skirto pasakų repertuaro. Galima sutikti su teiginiu, kad daugeliu atvejų moterys išlaikė ir skleidė vyrų sukurtas pasakas. Bet turėjo ir savąjį, moteriškąjį, repertuarą.

Moterų pasakojimo erdvė susijusi su artimiausiais šeimos nariais – vaikais. Įsitraukusios į mažųjų ugdymo procesą, motinos įvairaus amžiaus vaikams intuityviai parinkdavo pasakas pagal amžiui tinkamus žanrus, siužetų sudėtingumą. Pasakos neretai padėdavo emociškai ugdyti vaikus, padėti jiems pažinti aplinką. Vaikų gimimas net ir nelinkusias pasakoti moteris priversdavo tapti sekėjomis, nes tai buvo vienas iš būdų užimti vaikus, auklėti. Dažnai būdavo renkamosi siužetus su veikėjais vaikais, mat jie buvo aktualūs tiek rūpesčių mažaisiais persmelktoms motinoms, tiek patiems vaikams, smalsaujantiems apie panašaus amžiaus veikėjų likimus.

Dainų atlikimas padėdavo išsakyti jausmus, bet ir sekamos pasakos buvo glaudžiai susijusios su emocine moterų būseną. Veikiausiai todėl jos rinkdavosi sau artimus siužetus, juose figūruodavo pagrindinės veikėjos mergaitės, neretai skriaudžiamos, užimančios žemesnę socialinę padėtį. Tokius pasirinkimus nulemdavo ir pačių moterų socialinė padėtis – agrarinėje visuomenėje ji buvo žemesnė nei vyrų. Svarbu pabrėžti, kad pasakojančios moterys neretai susiburzdavo į gana uždaras moteriškas bendrijas, ypač vakarais rinkdamosi atlikti smulkių darbų – verpti, nerti, – suteikiančių sąlygas pasakoti. Jaunosios klausytojos galėdavo domėtis pasakų veikėjų likimais, mokyti stereotipinio elgesio modelių, kad kada nors tokius

kūrinius perduotų savo atžaloms. Galima teigti, kad moterys formavo savitą pasakų sekimo kultūrą, išskirtinę tiek repertuaru, tiek pasakojimo stilistika.

Ši analizė toli gražu neapima visų pasakas sekančių moterų saviraiškos aspektų. Apsiribota vaikams pasakojančios motinos, senelės vaidmenimis, vakarojančių merginų, moterų tarpusavio pasipasakojimais. Moterys, kitaip nei vyrai, nebūdavo klajojančios amatininkės, neturėdavo prievolės atlikti karo tarnybos, tad negalėtume išskirti atskiros kategorijos „pasakotoja pagal profesiją“. Straipsnyje liko nepamintę socialinį užribį pakliuvusios moterys – pasakojančios elgetos. Tokio pobūdžio etnografinę medžiagą planuojama analizuoti būsime straipsnyje, skirtame moterų ir ypač vyrų elgetų kaip folkloro skeidėjų ir pasakų sekėjų vaizdiniai.

Lygiai taip pat dar trūksta atskiro buitinių pasakų tyrimo: jose itin aktualūs vyrų ir moterų santykiai, linkstama pasišaipyti tiek iš vienos, tiek iš kitos lyties asmenų. Todėl verta patikrinti, kokios lyties pateikėjai labiau linkdavo šias pasakas sekti ir ko siekdavo jas sekdami, kokiomis stilistinėmis ypatybėmis išsiskirdavo būtent moterų sekamos buitinės pasakos. Tokia analizė ateityje papildys informaciją apie vyrų ir moterų lyčių bei socialinius vaidmenis agrarinėje bendruomenėje.

ŠALTINIAI

- AED – *Atbėga elniais devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986.
- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography 1: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales; 2: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; 3: Appendices, (FF Communications 284–286)*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- BIR – Jonas Balys. *Raštai 3*, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- BsTB – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 7: Iš gyvenimo vėlių bei vėlinių*, parengė Kostas Aleksynas, paaikškinimus parašė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; 8: *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, parengė Kostas Aleksynas, įvadą ir paaikškinimus parašė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- ČOTK – *Oi tu kregždėle: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė*, parengė Norbertas Vėlius, dainų melodijas spaudai parengė Laima Burkšaitienė, Vilnius: Vaga, 1973.
- DMP – Kristijonas Donelaitis. „*Metai*“ ir *pasakėčios*, parengė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014.
- DSPSO – *Pasakos. Sakmės. Oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, paruošė Bronislava Kerbelytė, Klimas Viščinis, Vilnius: Vaga, 1973.
- DvP – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis, Vilnius: Vaga, 1987.
- EM – *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 12: Schinden–Sublimierung*, herausgegeben von Kurt Ranke, zusammen mit Rolf Wilhelm Brednich et al., Berlin, New York: de Gruyter, 2007.
- EŽK – *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“ 1: Lietuvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

- GEFF – *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales* 1: A–F; 2: G–P, edited by D. Haase, Westport (Connecticut), London: Greenwood Press, 2008.
- GrvP – *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- JR – Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas 1: Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- KSP – *Senelių pasakos: pasakos, tautosaka, senelių valgiai*, užrašyta Kauno rajone Zapyškio seniūnijos Krušinskių kaime iš Teofilės Krušinskaitės prisiminimų; užrašė Elena Krušinskaitė; sudarytoja Danutė Lisauskaitė, Kaunas: Adaksita, 2007.
- LBr – *Litauische Volkslieder und Märchen*, gesammelt von A. Leskien und K. Brugmann, Strassburg: K. J. Trübner, 1882.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: pataisyto Lietuvių kalbos žodyno (1–20, 1941–2002) elektroninė versija (www.lkz.lt).
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve.
- LSchP – *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas 2*, sudarė Ilja Lemeškin, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo fonoteka.
- MP – *Močiutės pasakos: lietuvių liaudies pasakos*, pasekė Anastazija Valiulienė; motinos pasakas užrašė ir spaudai parengė Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vyturys, 1985.
- MTR – *Valerijos Mizinienės tautosakos rinktinė*, sudarė Jonas Bukantis, Lina Petrošienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.
- NDŽ – Salomėja Nėris. *Diemedžiu žydėsiu*: [eilėraščių rinkinys], Kaunas: Sakalas, 1938.
- PF – *Pasakas Phedro*, išguldę iš lotiniszkos kalbos i žamajtiszką Motiejus Szauklys, Petropilie: isspaustas pas E. Pratz, 1846.
- SchLLG – August Schleicher. *Handbuch der litauischen Sprache 2: Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve, 1856–1857.
- StŽ – *Stebuklingas žodis: lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas: Šviesa, 1985.
- ŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė, Vilnius: Vaga, 1974.
- ŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė, Vilnius: Vaga, 1975.
- ŠLSP – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, parengė Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1985.
- ŽGGU – *Gili gili upelė: Agotės Žuraulienės atliktų tautosakos kūriniių rinktinė*, parengė Edita Korzonaitė (tekstus) ir Živilė Ramoškaitė (melodijas), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

LITERATŪRA

- Bennett Gillian 1989. “And I Turned Round to Her and Said...’ A Preliminary Analysis of Shape and Structure in Women’s Storytelling”, *Folklore* 100 (2), p. 167–183.
- Būgienė Lina 2011. „Aš jau prisimenu...’ Autobiografiniai lietuvių moterų pasakojimai folkloristo akimis“, *Tautosakos darbai* 41, p. 44–62.
- Cashmere John 1996. “Sisters Together: Women without Men in Seventeenth-Century French Village Culture”, *Journal of Family History* 21 (1), p. 44–62 (doi:10.1177/036319909602100104).
- Čepaitienė Auksuolė 2001. *Verpimas Lietuvoje: liaudies kultūros likimas*, Vilnius: Diemedžio leidykla.

- Daujotytė Viktorija 2001. *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera.
- de Blécourt Willem 2010. "Fairy Grandmothers: Images of Storytelling Events in Nineteenth Century Germany", *RELIEF – Revue Électronique de Littérature Française* 4 (2), p. 174–197 (<http://doi.org/10.18352/relief.544>).
- Dégh Linda 1969. *Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, translated by Emily M. Schosberger, Bloomington, London: Indiana University Press.
- Dégh Linda 1995. *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*, (*FF Communications* 255), Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Didžiulienė-Žmona Liudvika 1996. *Raštai 1: Beletristika, dramaturgija, atsiminimai ir publicistika*, Vilnius: Pradai.
- Džekčiorūtė-Medeišienė Vita 2021. „Pasakų sekimas vaikams tradicinėje lietuvių kultūroje: kūriniių su žiaurumo elementais paskirtis“, *Tautosakos darbai* 62, p. 28–50.
- Holbek Bengt 1987. *Interpretation of Fairy Tales: Danish Folklore in a European Perspective*, (*FF Communications* 239), Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Kazlauskienė Bronė 1985. „Įvadas“, in: *Močūtės pasakos: lietuvių liaudies pasakos*, pasekė Anastazija Valiulienė, motinos pasakas užrašė ir spaudai parengė Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vyturys, p. 5–7.
- Kymantaitė-Čiulionienė Sofija 1956. „Autorės žodis“, in: Kymantaitė-Čiulionienė Sofija, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Lazauskienė Monika 1972. *Pasakų panaudojimas vaikų auklėjimui lietuvių valstiečių šeimoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*: pedagogikos mokslų kandidato disertacija, Vilnius.
- Lazauskienė Monika 1976. „Pažangios pedagoginės idėjos lietuvių liaudies pasakose“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Pedagogika ir psichologija* 13, p. 37–56.
- Lüthi Max 2004. *Märchen*, Stuttgart: J. B. Metzler.
- Mažiulis Antanas 1941. „Moterų tarpusavės papročiai“, *Gimtasai kraštas* 1–2, p. 91–96.
- Medick Hans 1984. "Village Spinning Bees: Sexual Culture and Free Time among Rural Youth in Early Modern Germany", in: *Interest and Emotion: Essays on the Study of Family and Kinship*, ed. Hans Medick, David Warren Sabean, Cambridge: Cambridge University Press, p. 317–339.
- Račiūnaitė-Paužuolienė Rasa 2008. „Lyties tyrinėjimai lietuvių etninėje kultūroje“, *Inter-studia humanitatis* 5, p. 129–145.
- Rölleke Heinz 2004. *Die Märchen der Brüder Grimm: Eine Einführung*, Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Sabalaiuskienė Rožė 1972. *Prie Merkio mano kaimas: atsiminimai*, Vilnius: Vaga.
- Sadauskienė Jurga 2018. „Žmonės ir gyvūnai lietuvių pasakose: didaktiniai ir psichologiniai aspektai“, *Tautosakos darbai* 56, p. 59–83.
- Sauka Donatas 1970. *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius: Vaga.
- Sauka Leonardas 1983. *Tikra ir netikra liaudies kūryba*, Vilnius: Mokslas.
- Sauka Leonardas 2001. *Lietuvių tautosaka: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: Šviesa.
- Sauka Leonardas 2007. „Pastangos švelninti kūrinį: pasakos 'Eglė žalčių karalienė' periferiniai variantai“, *Tautosakos darbai* 33, p. 45–55.
- Seselskytė Adelė 1996. „Girių kaimo pasakų tradicija“, *Tautosakos darbai* 5 (12), p. 27–37.
- Sveinsson Einar Ólafur 2003. *The Folk-Stories of Iceland*, revised by Einar G. Pétursson; translated by Benedikt Benediktz, edited Anthony Faulkes, London: Viking Society for Northern Research, University College London.
- Stundžienė Bronė 2002. „Moteriškas pasaulis dainose“, *Tautosakos darbai* 16 (23), p. 13–25.
- Stundžienė Bronė 2010. „Folklorinis vargo naratyvas: Kristinos Skrebutėnienės fenomenas“, *Tautosakos darbai* 40, p. 15–41.
- Šlekonytė Jūratė 2005. „Apie pasakų sekimo ypatumus“, *Tautosakos darbai* 22 (29), p. 86–99.
- Šlekonytė Jūratė 2012. „Pasakojimo etnografija: nepažintas pasakotojo pasaulis“, in: *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, mokslinė redaktorė Bronė Stundžienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 293–316.

- Šlekonytė Jūratė 2020. „Ta pasaka paeina iš Azijos par vainas...’ Kareivis pasakotojas Lietuvos kaimo bendruomenėje XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje“, *Tautosakos darbai* 60, p. 15–40.
- Šlekonytė Jūratė 2022. „Pasakų sekėja XX–XXI a. sandūroje: subartoniškės Antaninos Čaplikienės atvejis“, *Tautosakos darbai* 64, p. 133–154.
- Šmitienė Giedrė 2011. „Takios tradicijos samprata“, *Tautosakos darbai* 41, p. 15–43.
- Thomas Gerald 1998. *The French fairy tale in Newfoundland*, St. John’s, NL, CA: Heritage Newfoundland & Labrador (<https://www.heritage.nf.ca/articles/society/french-folktales.php>).
- Þorsteinsdóttir Rósa 2015. “Ég kann langar sögur um kónga og drottningar: Eight Icelandic Storytellers and their Fairy Tales”, *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 71, p. 67–98.
- Vaicenavičienė Dalia 1996. „Lietuvių liaudies pasakų dainuojamieji intarpai“, *Liaudies kūryba* 4, p. 80–97.
- Vėlius Norbertas 1964. „Tautosakos pateikėjai“, in: *Zervynos: kraštotyros bruožai*, Vilnius: Lietuvos TSR kraštotyros draugija, p. 140–146.
- Vėlius Norbertas 1969. „Pasakotojas Liudvikas Dubaka“, in: *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, Vilnius: Vaga, p. 218–232.
- Vėlius Norbertas 1971. „Etiudas apie Šaukšteliškių pasakorių Balį Ilgevičių“, in: *Dubingiai*, Vilnius: Vaga, p. 285–296.
- Vėlius Norbertas 1972. „Modernus pasakotojas“, in: *Kernavė*, Vilnius: Vaga, p. 361–371.
- Vėlius Norbertas 1986. „Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka“, in: *Atbėga elnias devyniara-gis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, p. 29–47.
- Žilienė Irena 2004. „Įteikta Kultūros ministerijos premija [pasakų sekėjai Antaninai Čaplikienei]“, *Tautosakos darbai* 20 (27), p. 345–346.
- Соколов Юрий 1941. *Русский фольклор*, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР.